

POPORANISM

dr. Nicolae Mecu *

Curent de idei politice, sociale și literare de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea cristalizat în jurul revistelor ieșene „Evenimentul literar” și „Viața românească” și promovat de C. Stere și G. Ibrăileanu, principalii lui teoreticieni. Termenul apare pentru prima dată într-un articol din serialul *Socialiștii și mișcarea națională*, publicat în revista „Evenimentul literar” din 13 august 1893 fără semnătură, dar aparținându-i lui C. Stere, care combate ideea „monopolului” socialiștilor în materie de „iubire sinceră și devotată pentru poporul lor”, preconizând o „mișcare națională” mai largă, cu „un caracter așa să zicem *poporanist*”. Cuvântul-cheie al **p.** este pronunțat încă de pe acum: *datorie*. Mai insistent și mai limpede conturat, termenul revine în seria de articole ale aceluiași, *Din notițele unui observator ipocondric*, publicate în ziarul „Adevărul” în octombrie–decembrie 1893, când este evocată și „mișcarea revoluționară” din Rusia „cunoscută sub numele de *poporanism*”. Denumirea a fost interpretată de contemporani și de cercetătorii **p.** drept un calc după rusescul *narodnicestvo* (provenit din *narod*, „popor”), propus de C. Stere. În recenzia din 1910 la lucrarea lui C. Dobrogeanu-Gherea *Neoiobăgia*, Stere arată totuși că nu ar fi vorba nici de un calc lingvistic și nici de vreo influență a fenomenului rusesc acoperit de acesta: „Ce am luat de la poporaniiștii ruși? Cuvântul? Dar nu sunt populiști în America și poporali în Germania de sud? Și întrebuițez eu în același sens termenul? Ideea că fiecare țară își are evoluția și politica ei care nu pot fi imitate? Dar aparține ideea asta «originală» numai poporaniișilor ruși?” etc. Termenul se încetățenește rapid, datorită „atracției la distanță” exercitate de forme adjectivale din aceeași familie lexicală, care au cunoscut o largă și intensă circulație în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: „popular”, „poporal”, „poporan”. Sub impactul acestor forme deja existente, dar care desemnau o realitate generică, lipsită de o marcă doctrinară particulară, în numeroase întrebuițări din epocă conceptul de **p.** are un sens ambiguu și totodată mai extins decât cel definit de ideologii săi. Vagul și extensia semantică sunt de găsit chiar și în texte considerate îndeobște antipoporaniste canonice. Astfel, discursul de recepție în Academia Română rostit în 1909 de Duiliu Zamfirescu nu trimite la **p.** doctrinar, ci vizează promovarea exclusivistă a tematicii țărănești și a folclorului, după cum nici răspunsul polemic al lui Titu Maiorescu nu folosește sensul specializat al termenului și nu se referă la creațiile subsumate lui. Cu același statut incert, conceptul re apare în raportul academic al lui

* Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române

Maioreșcu, din mai 1910, asupra unei cărți de Ion Dragoslav și unde „poporanism” este luat cu înțelesul de imitare falsă și artificioasă a stilului popular. Referatul execută lucrarea scurt, prin reducția logică la care predispune comparația cu Ion Creangă, sugerat ca artist cu adevărat „poporanist”: „El vorbea și scria de la sine în graiul țaranului moldovean; la el stilul poporan era firesc. D-l Dragoslav umblă după cultură literară; stilul său țărănesc e meșteșugit. Creangă pornește de jos și ajunge sus; poporanistii pornesc de sus și ajung jos. Creangă ne înalță, poporanistii ne coboară”. În epocă semantismul termenului se complică prin faptul că mișcarea poporanistă este strict contemporană cu cea sămănătoristă, cu care împarte „țărănismul”, tema națională, reacția antidecadentă și refuzul gratuității literaturii, cum și – în ordinea tratării temei satului – unele accente emoționale paseiste și de duioșie compasională. Considerabila suprapunere de program conduce, în percepția generală și mai ales în cea a adversarilor, la efasarea diferențelor de înțelegere a chestiunii țărănești și a celei naționale, așa încât nu o dată **p.** este folosit pentru a denumi un program indistinct, sămănătoristo-poporanist. Simbolic relevantă în acest sens este cartea lui H. Sanielevici din 1921, intitulată *Poporanismul reacționar*, unde, în principal, sunt reunite articolele contra ideologiei lui N. Iorga și a literaturii lui Mihail Sadoveanu în ipostaza de colaborator al revistei „Sămănătorul”. Eforturile repetate ale lui Stere și Ibrăileanu de a demonta asemenea suprapuneri nu s-au soldat totuși cu limpezirea imaginii **p.** în epocă. Puritatea semantică a termenului a fost afectată și de vecinătatea lui doctrinară cu socialismul de la sfârșitul secolului al XIX-lea, cu care **p.** împarte dezideratul reformelor pentru emanciparea socială și materială a țărănimii și pe cel de democratizare a societății românești în ansamblu, apropiere de care Stere se delimitează în repetate rânduri. Vagul terminologic este potențat de la bun început de cel al programului, anunțat de C. Stere în articolul *Ce cerem de la artiști* și dezvoltat în cel intitulat neechivoc *Poporanismul*, ambele apărute în „Evenimentul literar” din martie 1894, dar unde precizia și răceala conceptuală sunt surclasate de factura emoțională a discursului, care sună a mesianism pașoptist adus la zi: „Poporanismul e mai mult un sentiment general, o atmosferă [...] intelectuală și emoțională, decât o doctrină și un ideal bine hotărât. Analizându-l, putem scoate din el următoarele elemente constitutive: *iubirea nemărginită de popor* – sub care se înțelege totalitatea concretă a maselor muncitoare și producătoare –, *apărarea devotată a intereselor lui, lucrarea entuziastă și sinceră spre a-l ridica la înălțimea unui factor social și cultural conștient și neatârnat*; iar ca substrat teoretic putem arăta ideea: 1) că poporul *numai el singur are dreptate*, că el e veșnic martir, veacuri întregi a muncit și și-a vărsat sângele său pentru a ridica pe umerii săi întreaga clădire socială și 2) că toate păturile superpuse au, din pricina aceasta, față cu poporul, *o datorie atât de mare, că, dacă ar dori sincer să o plătească, n-ar putea, cu toate jertfele, cu tot devotamentul și abnegația lor, să plătească măcar procentele*”. La rândul său, G. Ibrăileanu va insista în repetate rânduri pe faptul că **p.** „nu e nici un curent și nici o școală literară, ci numai o concepție asupra vieții”, cum spune în articolul din 1911 *Iarăși poporanismul*. Afirmăția aceasta și

revenirea asupra ei trădează poate o conștiință secretă a șubrezeniei conceptului, dar și, mai sigur, convingerea că setul de imperative afișate ilustra spiritul dominant al vieții intelectuale și artistice al întregii epoci de la confluența veacurilor. Momentul radicalizează idealuri mai vechi, urcând până la 1848 (G. C. Nicolescu, primul monograf al curentului, a propus ideea unui „prepoporanism românesc”, pe care l-a împins chiar până la „faza de luminare, 1780–1810”, consolidând astfel rațiunea de a fi și autoritatea p., dar și atenuându-i diferența specifică), trecând apoi prin teoria „păturii superpuse” și a „prăpastiei” dintre ea și „poporul de jos”, teorie vehiculată de junimiști, popularizată și galvanizată afectiv de vehemența verbului publicistic eminescian, preluată în fine de vizionarismul social și de estetica tendenționistă de la „Contemporanul”. De aceste precedente sunt conștienți înșiși promotorii curentului, atunci când afirmă, în focul polemicii cu „Sămănătorul”, că deviza „înțoarcerii la popor” nu este o invenție a lui N. Iorga și că, din contra, originile ei îndepărtate se confundă cu programul „Daciei literare”, al generației profetice de la 1848, care, cum afirmă ritos G. Ibrăileanu în 1909, a realizat „naționalizarea culturii, literaturii și a limbii”. Ideologia socială și politică poporanistă așază în prim-plan rezolvarea problemei țărănești prin expropriere (desființarea latifundiilor) și, consecutiv, prin împroprietărirea țăranilor. Pe această temă C. Stere desfășoară o campanie de proporții, materializată în veritabile studii socioeconomice, precum cel intitulat *Țară de latifundii* din decembrie 1906, încheiat cu avertismentul-perifrază: „*Latifundia perdidere Romaniam...*” Pe același plan cu reforma agrară se situa pledoaria p. pentru democratizarea vieții sociale românești prin introducerea votului universal. După primul război mondial cele două mari deziderate împlinindu-se, „orientarea politică poporanistă dispare oficial”, iar „conceptele sale social-politice sunt transferate de către Stere în structura țăranismului” (Z. Ornea). Referindu-se la această continuitate, dar operând și o seamă de delimitări, G. Ibrăileanu va arăta într-un articol din 1920 că „Partidul Țărănesc nu e poporanismul. Dar e partidul născut din schimbările preconizate de poporanism.[...] Țărănismul e o luptă practică, cu un scop practic anumit, poporanismul este o atitudine în fața vieții, o *ideologie*. S-ar putea zice mai mult: când se naște o democrație rurală, poporanismul-atitudine nu mai are cauză. Cauza lui era starea de iobăgie a țăranimii”. Numeroase controverse a stârnit teza poporanistă privitoare la industrializarea României. Elaborată de C. Stere, al cărui principiu fundamental era adaptarea modelului socioeconomic occidental la realitățile naționale contemporane, teza este formulată mai întâi într-un discurs parlamentar din 1901: „...afară de cazuri excepționale, totdeauna bine studiate și bine chibzuite, nu putem avea noi, popor de țărani, decât o industrie accesorie și suplimentară agriculturii, o industrie țărănească”. Șapte ani mai târziu, studiul *Social-democratism sau poporanism?* sintetiza întregul program: „O țăranime liberă pe pământul ei; dezvoltarea meseriilor și a industriilor mici, cu ajutorul unei intense mișcări cooperatice la sate și în orașe; monopolizarea de către stat, în principiu, a industriei mari; aceasta este formula porgresului nostru economic și social ce ni-o impun condițiile vieții noastre naționale”. Ideologia literară a p.

apare exprimată în articolul-program, *Cătră cititori*, al revistei „Viața românească” (1 martie 1906), care reia aproape integral articolul lui C. Stere *Poporanismul*. Scopul prioritar al ofensivei poporaniste prin noua revistă consta în crearea unei culturi „naționale”, adică „specifice”: „un popor nu-și poate justifica dreptul la existența distinctă în sânul popoarelor civilizate, decât dacă poate contribui cu ceva la cultura universală, dându-i nota specifică a geniului său”. Programul de reforme economice, sociale și politice primea astfel un statut de valoare intermediară, de vreme ce el avea menirea de a face posibilă realizarea acestui țel cultural prioritar. Așadar p. social și politic este pus în slujba p. literar: „O cultură «națională», de un caracter specific, nu se va naște decât atunci când masele mari populare, adevărat românești, vor lua parte și la formarea, și la aprecierea valorilor culturale – limbă, literatură, forme de viață etc. – și acest lucru nu se va întâmpla decât atunci când, prin cultură, viața politică mai largă și ridicarea economică, țărănimea va căpăta în stat valoarea socială proporțională cu valoarea sa numerică, economică, morală și națională [...], cultura, viața politică și ridicarea economică a țărânimii fiind mijlocul pentru a ajunge la o cultură cu adevărat națională și de valoare europeană...” Asemeni celui socioeconomic, programul literar al p. decurge dintr-o filosofie a adaptării modelului, de data aceasta în vederea realizării specificității culturale naționale. Punând în centrul programului ridicarea statutului material și moral al țărânimii, G. Ibrăileanu, mentorul literar al revistei „Viața românească” și principalul teoretician și promotor al p. literar, a ținut în repetate rânduri să-și disocieze orientarea privitoare la țărâtime de „țărănismul literar” promovat de sămănătoriști. Rezultanta acestei delimitări era ferma opțiune pentru un realism care se voia necruțător: „S-a înțeles că, adversari ai oricărei falsificări a vieții țărănești, nu noi am fi aceia care să presupunem înfrumusețarea în artă a vieții și a sufletului țărănesc. Aceasta ar fi o caricaturizare și deci o ofensă și, dacă voiți, un act antipoporanist. Țăranul trebuie arătat în toată goliciunea inferiorității, sălbăciei și barbariei lui – dacă e inferior, sălbatic și barbar. Să nu i se cruce nicio apucătură rea, niciun vițiu. Să fie zugrăvit *complex*, [...] cu toate *contingențele explicatoare*, cu *faptele* luminate de *cauzele lor* – și atunci imaginea țăranului, fiind adevărată și *just* luminată, cu cât va fi mai respingătoare, cu atât va fi o *protestare* mai vie împotriva soartei care i s-a creat și de care este răspunzătoare istoria și sfetnicii ei...” (*Iarăși poporanismul*, 1911). O asemenea perspectivă realistă se opunea viziunii paseiste și idilice, ilustrată de o întreagă tradiție literară românească pe care G. Ibrăileanu o trecea în revistă în studiul *Țăranul în literatura românească* (1907), unde denunța ponciful țăranului „pitoresc”, al „țăranului ca decor” și ca „reclamă” al lui Vasile Alecsandri, poetul care „falșifică” realitatea crudă: „Crescuți cu «pastelurile» lui Alecsandri, noi am fost înșelați, am considerat pe țăran ca o ființă fericită și nu știu zău dacă nu i-am invidiat soarta!! Și când ni se spunea că-și duce cu greu viața, noi zâmbeam, căci noi ne gândeam la «juna» Rodică și la «sămănătorii» care înoată în fericire...” Ca reacție, programul literar poporanist preconiza o abordare lucidă, cum va scrie, retrospectiv, tot Ibrăileanu în *Ce este poporanismul?* (1925), care trebuia să aducă în literatură „țăranul social”,

„țăranul sărac care are nevoie de reforme, de ridicare, de transformare”. Declarând că **p.** literar constă în „atitudinea de simpatie a scriitorului față cu clasa țărănească”, mentorul „Vieții românești” amorsa delicata chestiune a „moralei în artă”, cum își intitulează articolul din 1906 în care ia apărarea lui Mihail Sadoveanu în fața acuzațiilor de imoralitate aduse prozatorului de H. Sanielevici în „Curentul nou”. Fundamental în lămurirea problemei rămâne însă articolul *Scriitori și curente* („Curentul nou”, ianuarie 1906), unde punctul de plecare îl constituie tot imperativul național, al „nuanței specifice a sufletului omenesc”. Cum „încarnarea aceluși suflet [...] mai nepervers, mai curat” nu era de găsit decât la „poporul românesc de la țară”, rezulta că „numai acei scriitori vor reprezenta spiritul românesc care sau fac parte din țărănime și n-au rupt legăturile morale cu ea, [...] sau care, dacă nu fac parte din țărănime, și-au plecat urechea la popor, s-au botezat în izvorul curat și românesc al sufletului popular”. Exemplari pentru aceste două categorii, singurele admise, erau Octavian Goga și Mihail Sadoveanu. Articolul formulează încă o dată sensul **p.**: „Această infiltrare a spiritului românesc în literatura cultă este *poporanismul* din punct de vedere sufletesc al scriitorului”. Definiția conține deja premisele complinirii etice a etnicului, pe care criticul o accentuează evocând „*idealul*”, „tendențele scriitorului”, „*sentimentul*”. Un pas mai departe, și conceptele etice „ideal”, „atitudine”, „tendenți”, „sentiment” sunt luate în calcul drept criterii de evaluare a literaturii: „ne vom permite să ținem samă de sentimentele poetului, de înălțimea lui morală, să-l întrebăm dacă are cele mai înalte idealuri ale vremii și ale poporului său”. Nuanțările ce vor urma nu modifică esențial instrumentarul critic. Mai întâi deoarece reverența făcută esteticului se vede ecranată de pasul spre etic și de reafirmarea preeminenței etnicului: „Desigur, dacă scriitorul are talent și suflet înalt, îl vom aprecia. Vom fi mai mulțumiți însă când acest talent va servi pentru expresia unui înalt suflet românesc și mai ales când acest suflet se va îmbrăca în haina românească – când va lua materialul operei din viața românească”. Pe urmă, disjungerea între morală în genere și morală poporanistă nu duce lucrurile mai departe : „Atitudinea de antipatie pentru *rău* o vom numi cu un nume general *atitudine morală*, atitudinea morală de antipatie pentru lipitorile satului o vom numi cu un nume special: *poporanistă*, căci implică atitudinea de simpatie pentru țărănime” („*Morală în artă*). Postulând, pe urmele lui Gherea, că „orice artă e tendențioasă”, doctrinarul **p.** literar va conchide, în același articol, că „în literatură, «poporanismul» va însemna *atitudinea de simpatie a scriitorului față cu clasa țărănească* – atâta tot”. Tandemul conceptual etic-etnic avea să joace un rol important în politica literară poporanistă, în stabilirea priorităților și a criteriilor de selecție și în judecata critică de valoare, cu toate că, prin vocea lui Ibrăileanu, **p.** literar declară că „nu exclude niciun curent ori școală literară” și că „cineva poate să fie un poporanist încarnat și, în același timp, simbolist [...]. Și tot așa, alt poporanist poate să fie realist, și un al treilea clasic, după temperament” (*Iarăși poporanismul*, 1911). Deși „Viața românească” publică și poeți simbolști, la nivel declarativ **p.** se dovedește contradictoriu, fiindcă adeseori simbolismul (și cu atât mai mult decadentismul) va fi principial respins,

pe considerente etice: „Simbolismul - scrie Ibrăileanu în *Literatură și societate* - e și o atitudine în fața vieții. Iar atitudinea simbolistilor e ignorarea sau chiar disprețuirea frământărilor vieții”. În plus, simbolismul nu ar conta la noi decât ca epifenomen, fiind un produs al imitației, deci nereprezentativ pentru „spiritul național”. Literatura promovată de **p.** ca reprezentativă este totuși lipsită de o specificitate clară, relevând și din acest punct de vedere ambiguitatea conceptului și a mișcării subîntinse de aceasta. Mari scriitori ca M. Sadoveanu și O. Goga, revendicați de curentul de la „Viața românească”, s-au format și au debutat în atmosferă sămănătoristă, iar în scrierile unor prozatori ca Spiridon Popescu, Jean Bart, I.I. Mironescu sau Calistrat Hogaș este greu de decelat un gen proxim poporanist, teme precum decăderera „neamurilor” și ridicarea „noroadelor”, dezrădăcinarea și inadptabilitatea / înstrăinarea făcând parte dintr-un fond comun, din care se împărtășesc și scriitorii sămănătorști sau cei neafiliați vreunei orientări anume. Mai mult decât dintr-o ideologie specifică, scriitorii considerați poporanști se nutresc dintr-o stare de spirit generică, proprie epocii, iar afinitățile dintre ei țin nu atât de o ideologie, cât de o atmosferă creată în jurul revistei ieșene și al liderilor ei carismatici. **P.** literar a provocat, în epocă și în anii interbelici, reacții adverse, provenite și din tabăra tradiționaliștilor ori a promotorilor artei cu tendință, și din cea a criticii moderniste și estetizante. Astfel N. Iorga, flancat de comilonii săi de la „Sămănătorul” și „Neamul românesc literar”, reproșează ideologiei „Vieții românești” lipsa de originalitate și epigonismul, din punctul lui de vedere **p.** literar nefiind altceva decât „continuarea forțată și acoperită a direcției naționaliste de la «Sămănătorul»”, cum afirmă în 1913, în prefața la broșura lui Victor Iamandi *Poporanismul literar al „Vieții românești”*. Disociind între **p.** în sens doctrinar („poporanismul tendențios” de la publicația condusă de Ibrăileanu) și poporanism în sensul valorificării fondului folcloric („substratul cel mai solid al unei literaturi, și cu deosebire al unei literaturi primitive, ca a noastră”), Mihail Dragomirescu, ered al criticii estetice maioresciene, desfășoară în „Convorbiri critice” o insistentă operațiune de combatere a ideologiei **p.**, reluată mai târziu, în *Sămănătorism, poporanism, criticism* (1934), prin utilizarea conceptelor scoase din „știința literaturii”: „capodopera literară” nu poate fi explicată sociologic, ci numai prin „omenescul dintr-însa”. De la critica estetică se revendică și obiecțiile lui Ovid Densusianu, articulate de refuzul tendenționismului, de pledoaria pentru citadinism („De ce numai la țară ar fi adevărul românesc?”) și denunțarea antipatiei față de oraș, de apărarea simbolismului modernizator – nu mai puțin specific, în opinia sa, decât orientările tradiționaliste. După intervenții mai puțin sistematice, E. Lovinescu reia analiza **p.** în *Istoria civilizației române moderne* (I–III, 1924–1925). Apreciindu-i meritele „în planul social și cultural” (contribuția la înfăptuirea reformei agrare și la introducerea votului universal), partizanul autonomiei esteticului obiectează că „plecând [...] de la «iubirea nemărginită pentru popor», de la «apărarea devotată a intereselor lui», de la o «datorie» pe care o avem de plătit, el se pune de la sine alături de artă”. Situând **p.** în directă descendență sămănătoristă, Lovinescu subliniază caracterul „reacționar” al ideologiei: „A lega

literatura unei țări în plină revoluție burgheză de clasa cea mai înapoiată sub raportul civilizației înseamnă a lucra împotriva sensului dezvoltării noastre istorice”. În *Istoria literaturii române contemporane* (I–VI, 1926–1929) doctrinarii modernismului românesc disociază formal **p.** de sămănătorism mai ales prin prisma intențiilor din programul teoretic, fără însă a admite un statut autonom literaturii promovate prin acesta: „Adevărata contribuție a «Vieții românești» se manifestă tot în sensul vechiului sămănătorism liric”. În compendiul lucrării (*Istoria...* din 1937), unde **p.** este relegat, alături de sămănătorism, în tabăra „mișcărilor reacționare”, revine aproape *tel-quel* acuzația, capitală, din *Istoria civilizației române moderne* referitoare la situarea față de „sensul istoriei”.

Repere bibliografice: Stere, *Scrieri, passim*, Ibrăileanu; Ibrăileanu, *Opere*, IV, 419–423, 447–450, 468–474, V, 114–123, 140–148, 182–185, 555–574; Duiliu Zamfirescu, *Poporanismul în literatură*, București, 1909; Victor Iamandi-Adrian, *Poporanismul literar al „Vieții românești”*, pref. N. Iorga, Iași, 1913; H. Sanielevici, *Poporanismul reacționar*, București, 1920; Lovinescu, *Ist. civ. rom.*, I–III, 80–119; II, 67–71, *passim*, IV, 108–135, *passim*; Ralea, *Scrieri*, II, 376–379; Lovinescu, *Ist. lit. cont.*, I, 80–119, II, 67–71, *passim*, IV, 108–135, *passim*; Mihail Dragomirescu, *Sămănătorism, poporanism, criticism*, București, 1934; Lovinescu, *Ist. lit. rom. cont.*, 191–192, *passim*; G.C. Nicolescu, *Ideologia literară poporanistă. Contribuția lui G. Ibrăileanu și bibliografia problemei*, București, 1937; Călinescu, *Ist. lit.* (1941), 585–604, *Ist. lit.* (1982), 661–681; Valeriu Ciobanu, *Poporanismul. Geneză, evoluție, ideologie*, București, 1946; Ion Enache, *Contribuții la critica poporanismului*, București, 1959; D. Micu, *Poporanismul și „Viața românească”*, București, 1961; Sevastos, *Amintiri, passim*; Ciopraga, *Lit. rom.*, 88–101; Micu, *Început*, 82–99; Z. Ornea, *Poporanismul*, București, 1972; Vasile, *Conceptul*, 200–218; Micu, *Ist. lit.*, 173–174; Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, I–II, București, 1989–1991, *passim*.

Résumé

Le but de l'article est de décrire un courant idéologique et littéraire, né aux confins de deux siècles, le XIX-ème et le XX-ème. Décéler soigneusement les sens historiques et sociaux d'un courant idéologique est une tâche de finesse critique. Au début, il fut une vision généreuse qui se proposait le retour vers les valeurs ethniques et la mise en relief du *devoir* immense des élites envers le peuple. C. Stere fut l'idéologue du « poporanisme » (« peuple-isme »), terme provenant du mot russe « narod » (« peuple »), tandis que G. Ibrăileanu a imposé le concept dans la littérature à travers les articles publiés dans la revue « Viața literară » (« La vie littéraire »).

Mots-clé: Constantin Stere, Garabet Ibrăileanu, courant littéraire, idéologie sociale, revue « Viața literară »